

УДК 37 (09)

Райська Л.Г.

РІДНА МОВА У СВІТОБАЧЕННІ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

У статті висвітлюється питання формування світосприйняття і світогляду студентів факультету початкового навчання засобами рідної української мови, яка є чинником відродження національної культури і духовності.

Ключові слова: рідне слово, українська мова, національне світобачення, світогляд, ментальність.

Наукове вивчення курсу “Сучасна українська літературна мова” на факультеті початкового навчання не повинно обмежуватися лише лінгвістичною підготовкою студентів з різних мовознавчих розділів, формуванням культури мовлення майбутнього вчителя початкових класів, а насамперед має стати чинником відродження національної культури, духовності, відтворення інтелектуального потенціалу української молоді. Справжнім учителем початкової школи можна стати за умови любові до рідного слова. Лише учитель, який бачить красу і велич рідної мови, зможе посіяти в душах дітей зерна любові до свого, рідного, національного.

Мета статті – з’ясування ролі рідної мови у світобаченні вчителя початкової школи, у формуванні особистості з високорозвинутим почуттям національної гідності.

Навчання на засадах народної педагогіки відстоювали Г. Сковорода, К. Ушинський, С. Русова, Б. Грінченко, В. Сухомлинський та інші видатні педагоги і діячі української культури.

Софія Русова відзначала, що почуття любові до рідного краю, Батьківщини, до народу формується тоді, коли навчання і виховання проводиться на національному ґрунті. Пишучи про страхітливі утиски всього українського, описуючи поневіряння уярмленої душі школяра, з якого в школі вибивають усе рідне, С. Русова запитує: “...навіщо це спотворення людської душі, кому потрібне воно, для розвитку якої культури, для виховання яких громадян?” [1, с. 14-15].

Видатний педагог Костянтин Ушинський надавав мові виняткового значення у житті народу. “Покоління народу, – писав він, – проходять одне за одним, але результати життя кожного покоління залишаються в мові – у спадок для нащадків. У скарбницю рідного слова складає одне покоління за іншим плоди глибоких сердечних порухів, плоди історичних подій, вірування, погляди, сліди пережитого горя і пережитої радості, – одне слово, весь слід свого духовного життя народ дбайливо зберігає в народному слові... Коли зникає народна мова, – народу нема більше!.. Поки живе мова народна в устах народу, до того часу живий і народ... Відберіть у народу все – і він все може повернути, але відберіть мову, і він ніколи більше не створить її. Нову батьківщину навіть може створити народ, але мови – ніколи: умерла вона в устах народу – вимер і народ” [7, с. 123].

Надзвичайно важливо на заняттях з української мови у вищій школі розкривати всебічно студентам питання ролі рідної мови в житті народу, у національному вихованні дитини, навчити майбутніх педагогів дивитися на світ “очима рідної мови”, “відчувати пахощі рідного слова”, розвивати “дар слова”.

Вислів “Мова не нагодує” недолугий. Матеріальне становище суспільства передусім залежить від рівня його духовності і культури. Дитина, якій з перших років навчання буде прищеплено любов до всього рідного, святого, не виросте байдужою до

землі і людей і ніколи не житиме за принципом “Після мене – хоч потоп!”. Українці споконвіку ставилися до світу, до землі, до слова, як до святині. Це зафіксовано в українських словах “дивосвіт”, “дивоцвіт”, “дивослово”, “дивосад” та ін. [3, с. 16-17].

Мовна система кожного народу зливається з особливостями духовного й матеріального світу, з певним географічним простором. Тож на українському ландшафті, де “лани широкополі, і Дніпро, і кручі”, де “тихесенько вітер віє, степи, лани мріють, між ярами над ставами верби зеленіють, сади рясні похилились, тополі поволі стоять собі, мов сторожа, розмовляють з полем”, де “і барвінком, і рутою, і рястом квітчає весна землю, мов дівчину в зеленому гаї”, могла виникнути саме українська, милозвучна, солов’їна, калинова мова, про яку Л. Кисельов написав так:

*Я постою у края бездны,
И вдруг пойму, сломясь в тоске,
Что всё на свете – только песня
На украинском языке.*

У мові кожного народу відображається його ментальність, національний характер. К.Д. Ушинський писав, що “мова є найкращою характеристикою народу”. “Легка, щебетлива, гостра, весела, чемна до зухвалості, пурхаюча, як метелик, мова француза; важка, туманна, заглиблена сама в себе, розрахована мова німця; ясна, стисла, унікаюча всякої неточності, безпосередньо прямує до діла, практична мова британця; співуча, блискотлива, барвіста, образна мова італійця; нескінченно струмуюча, схвильована внутрішнім почуттям піднесення і зрідка переривана гучними сплесками мова слов’янина, – краще всіх можливих характеристик, краще самої історії ... знайомлять нас з характерами народів, що створили ці мови” [7, с. 125].

Італійські вчені, досліджуючи психологічні відмінності різних національних мов, експериментально довели, що новонароджене немовля кричить і плаче по-національному, що фіксує електроніка [8, с. 3].

Сучасна наука дає підстави стверджувати, що мова закріплюється в цілком певному земному просторі й, потрапивши на інші терени, змінюється, пристосовуючись до нових природних умов. Цікавим є твердження польського мовознавця М. Красуського, який у своїй науковій порівняльній розвідці “Давність української мови” (1879 р.) обстоює думку, що українська мова давніша за гебрайську, давньогрецьку й латинську мови і давністю своєю може позмагатися хіба що з самим санскритом [8, с. 3].

1934 р. у Парижі на лінгвістичному конгресі провідні фахівці світу визнали українську мову третьою з-поміж усіх мов (після французької й фарсі) за мелодійністю, лексичним і фразеологічним багатством, словотвірними можливостями, синтаксичною гнучкістю. А кількома роками пізніше на такому ж форумі науковців у Швейцарії українську мову було названо другою після італійської за мелодійністю – милозвучністю.

Образний характер української мови, її емоційність, велика кількість епітетів, метафор, порівнянь свідчать про перевагу в душі українця емоційно-почуттєвого, творчого бачення світу над раціоналістичним.

Американські лінгвісти Е. Сепір та Б. Ворф стверджують, що світ людина сприймає не таким, яким він є насправді, а таким, яким його відкриває перед нею мова, тобто мова – це окуляри, яких не можна зняти. Світосприйняття і світогляд окремої людини й народу загалом формується виключно рідною мовою. Завдяки мові кожен народ бачить власну неповторну картину світу.

Продемонструвати це студентам можна за допомогою показу синонімічного чи фразеологічного багатства української мови, виражальних можливостей рідного слова тощо. Подаємо зразки таких завдань і вправ.

1) Прочитайте нижченаведені вірші. Зверніть увагу, що всі слова у них розпочинаються з однієї літери. Які асоціації викликають у вас ці вірші? За допомогою яких засобів досягається милозвучність?

Зимонька завила, зразу загула,
 Закружила, захазяйнувала,
 Землю заметілями заткала.
 Заховались зорі зазвичай.
 З-за завії, звісно, заглядали.
 Зблідли зовсім, затремтіли, знай,
 Звисока зоріючи, зітхали.
 Засміялась злісно заметіль,
 Заскритіла, злобою завила.
 Замела, задула звідусіль!..
 Засопла, знесилено заснула.
 Засвітилась зіронька.
 Звідтіль Заясніло. Злість зима забула.
 Засміялась зіронька згори –
 Здолана зима! Земля зраділа! [9, с. 66–67]

Сипле, стеле сад самотній
 Сірий смуток – срібний сніг.
 Сумно стогне сонний струміль,
 Серце слуха скорбний сміх.
 Серед саду страх сіріє.
 Сад солодкий, спокій спить.
 Сонно сипляться сніжинки.
 Стихли струни, стихли співи,
 Срібні співи серенад.
 Срібно стеляться сніжинки –
 Спить самотній сад. [9, с. 66-67]

← (В. Кобилянський)

Мавпенятко мовить: – Мамо,
 Масла, моркви, маку мало!
 Миска, мамочко, мілка –
 Мало містить молока.

2) Знайдіть у тексті фразеологічні синоніми. З якою метою їх використано? Доповніть синонімічний ряд фразеологізмами з „Фразеологічного словника української мови”. Які риси характеру українців вони відображають?

Пустіть мене, дядечку, в театр, – невиразно промовив я.

Чого захотів! Я тебе нуцу, але так, щоб знав, де раки зимують!

Я вже знаю, де вони зимують... – жалісно заскиглив я, бо не раз про це чув од дорослих.

А куди Макар телят ганяє, теж знаєш? – уже з цікавістю покосував на мене парубок.

І це знаю, – бадьоріше відповів я.

Ну, а де роги козам правлять?

Знаю.

А чому фунт лиха?

Це як на якому ярмарку, – посміливішав я (М. Стельмах).

3) Прочитайте вірш О. Підсухи. Знайдіть у цьому синоніми, поясніть їх значення. Зверніть увагу на синонімічне багатство української мови.

*Ой яка чудова українська мова!
Де береться все це, звідкіля і як?
Є в ній ліс – лісок – лісочок, пуща, гай, діброва,
Бір, перелісок, чорноліс. Є іще й байрак!
І така ж розкішна і гнучка, як мрія.
Можна „звідкіля” і „звідки”, можна і „звідкіль”.
Є в ній хурделиця, віхола, завія,
Завірюха, хуртовина, хуга, заметіль...*

4) Прочитайте виразно поезію Ліни Костенко. Поміркуйте, які мовні засоби забезпечують відтворення картин передгрозя та грози. Порівняйте словникові та контекстуальні значення виділених слів, розкрийте їх смислове навантаження у вірші.

*Пекучий день ... лісів солodka млява ... смага стежок ... сонливиці левад ...
Іде гроза дзвінка і кучерява садам замлілі руки цілувать.
Краплини перші вдарили об шибку, кардіограма блиснула крива.
Вітри з розгону поламали скрипку, гуде у сосен буйна голова.
Тремтіння віт, і жах, і насолода, шаленство злив у білому вогні!
Ну от і все. Одплачеться природа.
Їй стане легше, певно. Як мені.*

5) Прочитайте прислів'я. Поясніть, чому слову споконвіку надавали великого значення. Чого навчають подані прислів'я?

*Слово – не горобець, вилетить – не піймаси.
Теплі слова зігрівають душу людині.
Гостре словечко коле сердечко.
Від меча рана загойться, а від лихого слова – ні!
За словом у кишеню не полізе.
Скаже – як в око вліпить.
Народ скаже – як зав'яже.
Слово пече без вогню.
Слово – не стріла, а глибоко ранить.
Скажеш – не вернеш, напишеш – не зітреш, відрубаси – не приточиш.
Не соромно мовчати, як нічого сказати.
Словами – як листом стелить, а ділом – як голками коле.
На словах милості просить, а за халявою ніж носить.
Лукавий чоловік словами любить, а ділами губить.
Щебече, як соловейко, а кусає, як гадина.
Де слова масні, там пироги пісні.
Теплими словами хати не нагрієш.
Від солодких слів кислоти не посолодшають.
Умій сказати, умій і змовчати.
Шабля ранить голову, а слово – душу.
Удар забувається, а слово пам'ятається.
Від теплого слова і лід розмерзає.
Більше діла – менше слів.
Слово до слова – зложиться мова.
Слово старше, ніж гроші.
І від солодких слів буває гірко.
Не кидай словами, як пес хвостом.
Їж борщ з грибами і держи язик за зубами.
На чужий роток не накинеш платок.*

*Вола в'яжуть мотуззям, а людину – словом.
Довгим язиком тільки полумиски лизать.
Дурний язик голові не приятель.*

б) У нижченаведених словах позначте морфемну будову. Зверніть увагу на різноманітність граматичних форм слова „вітер”. Що вони виражають?

Вітер, вітерець, вітрець, вітрик, вітронько, вітрище, вітровище, вітрюга, вітрюган, вітрисько, вітровій.

Поширення у нашій мові слів, що творяться за допомогою демінутивів (зменшувально-пестливих суфіксів), як-от: *тоненький, тонесенький, тонюсінський, істоньки, питоньки, спатоньки, спатусі*, – визначають в характері українців доброту, лагідність, м'якість (доцільно згадати слова П. Чубинського, що стали гімном українського народу: „*Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці*”).

З цього приводу доречним буде і уривок з вірша Д. Білоуса.

Де, скажи, існує в світі мова у пестливій формі дієслова?

Де їще від матінки-матусі та почуєш: „Спатоньки-спатусі?”

Та, їй право, незбагненна мова, лагідно-чарівно-загадкова.

Де ще в світі є така країна,

Як терпляча Україна-ненька,

Щоб і тих, хто їй завдав руїни, звала незлобиво – воріженьки?

Мова навчає українця шукати у світі красу, любов, добро, наповнювати ними своє буття. Українська мова – це душа українського народу, це голос його національної гідності і величі.

“В руках вихователя слово – такий же могутній засіб, як музичний інструмент в руках музиканта, як фарби в руках живописця, як різець і мрамур в руках скульптора”, – писав В. Сухомлинський [6, с. 57] і давав поради вчителям шукати у невичерпній скарбниці рідної мови перлини, що “запалюють вогник захоплення в дитячих очах”. “Слово – це пайтонший різець, здатний доторкнутися до найніжнішої рисочки людського характеру... Словом можна створити красу душі, а можна й спотворити її”, – наголошував великий педагог [6, с. 57].

Варто нагадати студентам і слова Т.Г. Шевченка:

Ну що б, здавалося, слова...

Слова та голос – більш нічого.

А серце б'ється – ожива,

Як їх почує!..

Таким чином, рідна мова у роботі вчителя початкових класів – найсильніший засіб формування світогляду дитини в дусі національних традицій, національного світобачення. Рідне, українське слово спонукає до краси, добра, любові, людської гідності, є чинником відродження духовності та інтелекту нашої молоді. Проблема формування національного світобачення, національної гідності і гордості вчителя початкових класів і нині є актуальною і потребує подальшого дослідження.

Література

1. Губко О.Т. Формування національної свідомості юнацтва у світлі ідей Софії Русової // Рідна школа. – 1992. – № 1. – С. 13-16.
2. Каліш Валентина. Поліфункціональність слова // Дивослово. – 2001. – № 6. – С. 19-22.
3. Личковах В. Український sacrum: світовідношення як святовідношення // Філософія етнокультури та морально-естетичні стратегії громадянського самовизначення: Зб. наук. статей / За ред. проф. В.А. Личковаха. – Чернігів, ЦНТЕІ, 2006. – С. 13-20.

4. Погрібний Анатолій. Розмови про наболіле, або Якби ми вчилися так, як треба... – К.: Просвіта, 1999. – 336 с.
5. Русова С. Вибрані педагогічні твори: У 2 кн. – К., 1997.
6. Сухомлинський Василь. Слово про слово // Дивослово. – 2000. – № 9. – С. 57-59.
7. Ушинський К.Д. Вибрані педагогічні твори. – Т. 1. – К.: Рад. школа, 1983. – 488 с.
8. Федоренко Валерій. Рідна мова – Божа благодать // Дивослово. – 2009. – № 2. – С. 2-6.
9. Шевчук Т. Рідна мова моя поетична й пісенна (літературно-музична композиція) // УМЛШ. – 2003. – № 2. – С. 66-67.

Rayska L.

THE NATIVE TONGUE IN PRIMARY SCHOOL TEACHER'S LOOK OUT

The article deals with the question of world conception and outlook of the students of primary education with the native language, as the factor of rebirth of national culture and spirituality.

Key words: native word, The Ukrainian language, national conception of the world, outlook, mentality.

Стаття надійшла до редакції 23.04.2009